

ІНСТИТУТ ПРОБЛЕМ ВИХОВАННЯ АПН УКРАЇНИ

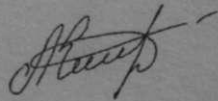
КУЗЬМИЧ ОКСАНА АНАТОЛІЇВНА

УДК 372.461:37.018.1 - 057.874:375.4

**ВИХОВАННЯ МОВЛЕННЕВОГО ЕТИКЕТУ У ДІТЕЙ МОЛОДШОГО
ШКІЛЬНОГО ВІКУ В СІМ'Ї**

13.00.07 - теорія і методика виховання

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Київ - 2010

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано в Інституті проблем виховання Академії педагогічних наук України.

Науковий керівник: кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник Повалій Людмила Вікторівна, Інститут проблем виховання АПН України, завідувач лабораторії сімейного виховання.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор, дійсний член АПН України Богущ Алла Михайлівна, Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського, завідувач кафедри теорії і методики дошкільної освіти;

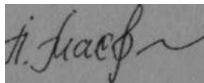
кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник Журба Катерина Олександрівна, Інститут проблем виховання АПН України, старший науковий співробітник лабораторії морального та етичного виховання.

Захист відбудеться 26 січня 2010 р. о 14 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.454.01 в Інституті проблем виховання АПН України за адресою: 04060, м. Київ, вул. М. Берлінського, 9.

З дисертацією можна ознайомитися в науковій частині Інституту проблем виховання АПН України (04060, м. Київ, вул. М. Берлінського, 9).

Автореферат розіслано 21 грудня 2009 р.

Учений секретар спеціалізованої вченої ради

Л. М. Масол

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Сучасний демократичний розвиток соціокультурних відносин України з іншими країнами і народами Європи зумовлює зростання національної самосвідомості, підвищення вимог до культури людських взаєностосунків, пробуджує громадський інтерес до нормативних статусів культури поведінки та спілкування і відповідно актуалізує проблему виховання мовленнєвого етикету у підростаючого покоління.

Мовленнєвий етикет є одним із усталених засобів організації продуктивного міжособистісного спілкування. Протягом історичного розвитку соціуму він видозмінювався, наповнювався новим змістом, але не зникав, виконуючи як на суспільному, так і на індивідуальному рівні гуманістичну функцію регуляції комунікативних процесів.

Потреба у збереженні, використанні, модифікації і передачі атрибутів мовленнєвого етикету зумовлена насамперед соціально-психологічною сутністю людського спілкування, де вимога до поваги гідності людини поєднана з формою її вираження. Мовленнєвий етикет не тільки сприяє адекватному прояву моральних почуттів людини, а й спонукає до моральної рефлексії, забезпечує психологічний комфорт спілкування, викликає відповідну ввічливість у співрозмовника. Натомість ігнорування, формальне ставлення до мовленнєвого етикету знижує загальний культурний рівень людини, дегуманізує людські взаємини.

Попри шаблонність етикетних засобів спілкування і ритуальний характер їх уживання, мовленнєвий етикет має важливе значення для життєдіяльності суспільства і функціонування мови. Саме в ньому найпомітніше виявляються стан мовленнєвої культури, моральні цінності, етичні орієнтації, цивілізованість суспільства.

Проблема виховання мовленнєвого етикету у дітей завжди перебувала в полі уваги представників української етнопедагогіки, а з розвитком педагогічної науки, реформуванням шкільної мовної освіти знайшла відображення у працях вітчизняних педагогів, психологів і мовознавців. Педагогічні основи виховання в молодших школярів мовленнєвого етикету і навчання його основних норм і правил сформульовано у працях Г. Андрієвської, А. Богущ, М. Вашуленка, К. Журби, Є. Івашиної, В. Киричок, Т. Ладиженської, О. Миронюк, Н. Пашківської, І. Стерніна, В. Сухомлинського, Л. Ткачук; психологічні засади формування у дітей морально-етичних цінностей у процесі міжособистісної комунікації розкрито у дослідженнях І. Беха, М. Боришевського, Х. Василькевич; аспекти виховання в дітей мовленнєвого етикету як складової культури спілкування і, зокрема, культури поведінки в умовах сім'ї розглянули Л. Артемова, О. Бобир, С. Богдан, Г. Бреслав, Н. Бугай, Л. Каплан, А. Макаренко, В. Мосіяшенко, Л. Повалій, О. Савченко, І. Синиця, Л. Уманська; мовознавчі розвідки з питань дослідження мовленнєвого етикету спілкування здійснили Б. Антоненко-Давидович, Н. Бабич, Ф. Бацевич, М. Білоус, А. Коваль, Л. Мацько, Н. Плющ, О. Сербенська, В. Скуратівський, М. Стельмахович та ін.

Незважаючи на багатоаспектність педагогічних і методичних напрацювань із зазначеної проблеми, слід зауважити, що залишаються недостатньо вивченими питання щодо особливостей і основних напрямів діяльності сім'ї у вихованні мовленнєвого етикету в дітей молодшого шкільного віку як найважливішої

комунікативної складової; не розроблено технологій, спрямованих на педагогічну підтримку батьків у вихованні в їхніх дітей досліджуваного явища.

Соціально-педагогічна значущість проблеми, її недостатня теоретична розробленість, наявність певної суперечності між потребами формування дитячої особистості, здатної спілкуватися відповідно до норм і правил мовленнєвого етикету, і невизначеністю форм, методів і прийомів, засобів діяльнісного впливу батьків на вихованість дітей зумовили вибір теми дисертаційного дослідження: **«Виховання мовленнєвого етикету у дітей молодшого шкільного віку в сім'ї»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційне дослідження виконано у контексті наукових розробок лабораторії сімейного виховання Інституту проблем виховання АПН України «Науково-методичне забезпечення роботи загальноосвітнього закладу з сім'ями різного типу» (державний реєстраційний номер 010511000275). Тему дисертації затверджено рішенням вченої ради Інституту проблем виховання АПН України (протокол № 6 від 26.05.2005) й узгоджено в Раді з координації наукових досліджень у галузі педагогіки і психології АПН України (протокол № 10 від 20.12.2005).

Мета **дослідження** полягає у визначенні, науковому обґрунтуванні й експериментальній перевірці ефективності педагогічних умов оптимізації процесу виховання мовленнєвого етикету у дітей молодшого шкільного віку в сім'ї.

Гіпотеза дослідження: ефективність виховання мовленнєвого етикету у дітей молодшого шкільного віку в сім'ї підвищиться за умов: формування системи знань учнів 1-4-х класів про мовленнєвий етикет, перетворення загальноприйнятих морально-етичних норм і правил мовленнєвого етикету в особистісні морально-етичні потреби і переконання, які визначають комунікативні якості та мовленнєву поведінку дітей; підвищення педагогічної грамотності батьків із досліджуваної проблеми; забезпечення здорової морально-етичної атмосфери виховання молодших школярів у сім'ї; надання практичної значущості проблемі виховання мовленнєвого етикету в молодших школярів у системі навчально-виховної і просвітницької діяльності школи.

Реалізація поставленої мети і перевірка вірогідності гіпотези потребували розв'язання таких основних **завдань:**

1. Дослідити стан розробленості проблеми дослідження у педагогічній теорії і практиці, визначити сутність поняття «мовленнєвий етикет дітей молодшого шкільного віку».
2. Визначити й охарактеризувати компоненти, критерії, показники і виявити рівні вихованості мовленнєвого етикету в учнів початкових класів.
3. Здійснити аналіз сучасної практики виховання мовленнєвого етикету у дітей молодшого шкільного віку в сім'ї, з'ясувати роль і потенційні можливості батьків у вирішенні досліджуваної проблеми.
4. Виявити, обґрунтувати й експериментально перевірити педагогічні умови оптимізації процесу виховання мовленнєвого етикету в молодших школярів у сім'ї.
5. Розробити модель оптимізації процесу виховання мовленнєвого етикету у дітей молодшого шкільного віку в сім'ї; експериментально перевірити її ефективність і впровадити у практику початкової освіти.

Об'єкт дослідження - процес виховання мовленнєвого етикету в дітей молодшого шкільного віку.

Предмет дослідження - педагогічні умови оптимізації процесу виховання мовленнєвого етикету в молодших школярів у сім'ї.

Теоретичну основу дослідження становлять основні положення гуманістичної концепції виховання (І. Бех, Н. Ганнусенко, В. Кабулі, В. Киричок, К. Чорна); результати досліджень вікових й індивідуальних особливостей розвитку молодших школярів (Ш. Амонашвілі, Л. Божович, М. Битянова, О. Дусаविцький, Г. Костюк, В. Мухіна); дослідження мовленнєвого етикету як лінгвістичної категорії (Н. Бабич, Ф. Бацевич, М. Білоус, Н. Плющ, М. Стельмахович, Н. Формановська); розгляд мовленнєвого етикету як складової моральної культури особистості (Т. Аболіна, Л. Волченко, В. Киричок); праці вчених-методистів з проблеми опрацювання основних структурних одиниць і правил мовленнєвого етикету в системі початкової мовної освіти школярів (Г. Андрієвська, М. Вашуленко, Т. Ладиженська, В. Сухомлинський); дослідження з питань психології спілкування (Л. Виготський, А. Бодальов, Р. Кричевський, О. Леонт'єв); наукові розвідки з етикету і культури спілкування в сім'ї (О. Бобир, С. Богдан, Н. Бугай, Ю. Гшгаєнрейтер, В. Заслуженюк, В. Семиченко, І. Снина, В. Шеломенцев); концептуальні засади сімейного виховання (Т. Алексєнко, О. Докукіна, О. Кононко, Т. Кравченко, Л. Пovalій, В. Поставий, О. Савченко, О. Хромова).

Досягненню мети і вирішенню поставлених завдань сприяли такі загальномушві **методи дослідження:**

- *теоретичні:* аналіз психолого-педагогічної, лінгвістичної, філософської літератури, програм і підручників, який дав можливість осмислити, систематизувати й узагальнити передовий педагогічний досвід з метою аналізу стану досліджуваної проблеми, з'ясувати особливості змісту і структури мовленнєвого етикету дітей молодшого шкільного віку, визначити й обґрунтувати педагогічні умови оптимізації процесу виховання мовленнєвого етикету у дітей молодшого шкільного віку в сім'ї;

- *емпіричні:* діагностичні (анкети, бесіди, психолого-педагогічні тести, завдання, тренінги, створення і розв'язання проблемних ситуацій, педагогічні задачі); оск^аваційні (пряме й опосередковане спостереження); прогностичні (експертні оцінки); експериментальні (педагогічний експеримент: констатувань ний етап, формувальний етап, контрольні зрізи), які були застосовані з метою діагностики педагогічної діяльності сім'ї і школи у вихованні мовленнєвого етикету в молодших школярів, виявлення рівнів вихованості досліджуваного явища у дітей цієї вікової групи;

- *статистичні:* кількісна і якісна обробка результатів експериментальної роботи з метою отримання результатів щодо ефективності впроваджених методичних розробок.

Експериментальною базою дослідження було обрано ЗОШ I-III ступенів № 2 м. Вишневого Київської області, № 225 м. Києва, № 18 с.м.т. Коцюбинське Кишської області. Усього дослідно-експериментальною роботою було охоплено 365 учнів початкових класів, 248 батьків і 72 вчителі.

Наукова новизна дослідження полягає у тому, що в ньому *вперше:*

- визначено і теоретично обґрунтовано педагогічні умови оптимізації процесу виховання мовленнєвого етикету у дітей молодшого шкільного віку в сім'ї

(формування системи знань учнів 1-4-х класів про мовленнєвий етикет, перетворення загальноприйнятих морально-етичних норм і правил мовленнєвого етикету в особистісні морально-етичні потреби і переконання, які визначають комунікативні якості та мовленнєву поведінку дітей; підвищення педагогічної грамотності батьків із досліджуваної проблеми; забезпечення здорової морально-етичної атмосфери виховання молодших школярів у сім'ї; надання практичної значущості проблемі виховання мовленнєвого етикету в молодших школярів у системі навчально-виховної і просвітницької діяльності школи);

- розроблено й апробовано модель оптимізації процесу виховання мовленнєвого етикету у дітей молодшого шкільного віку в сім'ї (мета, компоненти вихованості мовленнєвого етикету, педагогічні умови оптимізації процесу виховання мовленнєвого етикету, об'єкти виховних впливів, методи і форми роботи з батьками і дітьми, результат);

- визначено сутність поняття «мовленнєвий етикет дітей молодшого шкільного віку», під яким розуміємо сукупність вербальних і невербальних засобів увічливості, уживаних відповідно до національно специфічних правил мовленнєвої етикетної поведінки, які ґрунтуються на дотриманні моральних норм, відповідності внутрішніх моральних спонук і переконань дитини; схарактеризовано компоненти, показники та критерії його вихованості.

Подальшого розвитку набули основні положення особистісно орієнтованого підходу у вихованні мовленнєвого етикету в учнів початкових класів.

Практичне значення дослідження полягає у розробці та впровадженні в педагогічну практику початкової школи експериментально перевіреної модульної технології підвищення педагогічної грамотності батьків з виховання мовленнєвого етикету в дітей молодшого шкільного віку та орієнтовної програми з оптимізації виховання мовленнєвого етикету в молодших школярів у позааурочній виховній роботі, комплекс методів яких спрямовувався на забезпечення педагогічних умов оптимізації процесу виховання мовленнєвого етикету в дітей у сім'ї.

Результати експериментально-дослідної роботи можуть бути використані у подальшій науковій розробці дотичних проблем; у вищих педагогічних навчальних закладах з підготовки майбутніх учителів до проведення відповідної виховної роботи з молодшими школярами; у розробці програм освітніх курсів для батьків, на курсах підвищення кваліфікації педагогічних працівників.

Наукові положення, навчально-методичні матеріали та рекомендації щодо виховання мовленнєвого етикету в дітей молодшого шкільного віку впроваджено у здчально-виховний процес і просвітницьку роботу загальноосвітніх шкіл I-III ступенів № 2 м. Вишневого Київської області (довідка № 78 від 16.04.2009); № 225 м. Києва (довідка № 60 від 21.04.2009); № 18 с. м. т. Коцюбинське Київської області (довідка № 75 від 17.04.2009).

Апробація результатів дослідження. Основні положення експериментально-дослідної роботи, проміжні та кінцеві результати доповідалися й обговорювалися на всеукраїнських науково-практичних конференціях: «Актуальні проблеми формування творчої особистості вчителя початкових класів» (м. Вінниця, 2005), «Теоретико-практичні реалії сучасного виховання дітей та учнівської молоді» (м. Київ, 2005),

«Проблеми формування мовної особистості учнів середніх загальноосвітніх закладів» (м. Рівне, 2006), «Культурно-ціннісні витоки сучасного виховання особистості» (м. Київ, 2006), «Особистість XXI століття: проблеми виховання та шляхи їх вирішення» (м. Київ, 2007), «Соціально-педагогічні засади виховання морально гармонійної особистості» (м. Київ, 2008), «Січневі педагогічні читання» (м. Сімферополь, 2005-2008); IV Міжрегіональний науково-практичний конференції «Сучасний учитель початкових класів як вихователь» (м. Бар, 2008); V Міжвузівській науково-практичній конференції «Сучасні вимоги до навчально-виховної діяльності вчителя початкових класів» (м. Бар, 2009); звітних наукових конференціях Інституту проблем виховання АПН України (м. Київ, 2005-2008).

Матеріали дисертаційного дослідження висвітлювалися на засіданнях лабораторії сімейного виховання Інституту проблем виховання АПН України, під час виступів на науково-практичних семінарах, організованих для вчителів початкових класів.

Публікації. За темою дисертації опубліковано 15 одноосібних праць, із них 7 надруковано у фахових виданнях, затверджених ВАК України.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів і висновків до них, загальних висновків, списку використаних джерел (237 найменувань), 15 додатків. Загальний обсяг дисертації становить 303 сторінки, із них 189 сторінок основного тексту. Дисертаційна робота містить 11 таблиць, 5 рисунків.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

У **вступі** обґрунтовано актуальність і доцільність теоретико-експериментального вивчення обраної теми; проаналізовано ступінь розробленості проблеми; визначено об'єкт, предмет, мету, гіпотезу, завдання, методи дослідження, його зв'язок з науковими програмами, планами, темами; охарактеризовано теоретичну основу, розкрито наукову новизну і практичне значення дисертаційної роботи; подано відомості щодо апробації та впровадження здобутих результатів.

У першому розділі - «**Теоретичні засади виховання мовленнєвого етикету в дітей молодшого шкільного віку**» - здійснено теоретичний аналіз наукових праць з філософії, соціології, педагогіки, психології, лінгвістики, естетики й етики, який дав можливість з'ясувати стан розробленості проблеми в сучасній науці, визначити сутність поняття «мовленнєвий етикет» та охарактеризувати його змістові і структурні особливості в дітей молодшого шкільного віку, обґрунтувати провідну роль сім'ї у вихованні досліджуваного явища в молодших школярів.

Вивчення й аналіз наукових джерел засвідчили наявність різних підходів до розуміння змісту поняття «мовленнєвий етикет», що стало підґрунтям для виділення його основних аспектів: соціального (В. Левкович, В. Соковнін); морально-естетичного (Т. Аболіна, Л. Волченко, К. Журба, О. Титаренко); психологічного (Л. Долинська, Н. Мороховська, О. Скрипченко, М. Ценко); мовленнєвого (А. Акішина, Н. Плющ, Н. Формановська).

Дослідження основних аспектів мовленнєвого етикету дали підстави для висновку, що у вузькому розумінні «мовленнєвий етикет» - це словесні формули і невербальні засоби, які забезпечують прийнятне у відповідному середовищі, серед

певних людей і в певній ситуації входження у мовленнєвий контакт, підтримку спілкування у визначеній тональності. У широкому розумінні - це всі правила мовленнєвої поведінки, усі мовленнєві дозволи і заборони, пов'язані із соціальними ознаками мовців, з одного боку, та зі стилістичними ресурсами мови, - з іншого.

Особливості виховання мовленнєвого етикету в дітей слід розглядати з огляду на те, до якої вікової категорії вони належать і на якій стадії виховання перебувають. Аналіз досліджень психофізіологічних й індивідуальних особливостей розвитку молодших школярів, здійснених Ш. Амонанівілі, І. Бехом, Л. Божович, О. Вишневським, О. Докукіною, В. Киричок та ін., дають підстави стверджувати, що цей віковий період є найбільш сприятливим для виховання мовленнєвого етикету, оскільки саме учням початкових класів характерна особлива сензитивність до морально-етичних впливів, сприйняття норм культури поведінки і спілкування.

Узагальнення ідей провідних лінгвістів, психологів і педагогів (Ф. Бацевич, А. Коваль, Н. Плющ, М. Битянова, О. Леонтєв, В. Мухіна, Л. Волченко, В. Сухомлинський та ін.) щодо інтегративної природи мовленнєвого етикету як засобу спілкування, єдності мови і мислення, свідомості, почуттів і діяльності слугували науковим підґрунтям для виділення мовленнєвого етикету як психолого-педагогічного явища й визначення сутності поняття «мовленнєвий етикет дітей молодшого шкільного віку». Під *мовленнєвим етикетом дітей молодшого шкільного віку* ми розуміємо не тільки сукупність загальнонавчаних вербальних і невербальних засобів увічливості, якими вони мають природно послуговуватися у міжособистісній взаємодії, а й рівень сформованості їхніх внутрішніх моральних спонук до етикетної мовленнєвої поведінки, розуміння значущості етикетних норм і правил спілкування та бажання і вміння користуватися ними у тих чи інших комунікативних ситуаціях.

Вивчення природи мовленнєвого етикету, авторське розуміння сутності поняття «мовленнєвий етикет дітей молодшого шкільного віку» зумовили виокремлення його основних структурних складових: форми (монологічна, діалогічна); функції (заклична, чемна, волевиявлення та ін.); моральні норми (чуйність, коректність, тактовність тощо); засоби (вербальні і невербальні); мовленнєві ситуації (звертання, привітання, прощання, вітання, подяка та ін.).

На основі аналізу наукової літератури обґрунтовано провідну роль батьків у вихованні в дітей мовленнєвого етикету, встановлено основні фактори, які визначають специфіку цього виховного процесу в сім'ї: структура сім'ї, її психологічний клімат, стиль сімейного виховання, тип батьківського ставлення, особливості спілкування між членами сім'ї, рівень загальної і мовленнєвої культури батьків, їхньої педагогічної грамотності.

У другому розділі - «**Експериментальне вивчення практики виховання мовленнєвого етикету у дітей молодшого шкільного віку в сім'ї і школі**» - з метою діагностування вихованості мовленнєвого етикету в молодших школярів, вивчення й аналізу сучасної практики його виховання в умовах сім'ї і школи розроблено методику констатувального етапу експерименту, у змісті якої визначено низку завдань та обґрунтовано педагогічну доцільність використання діагностичного інструментарію.

Експериментальна робота проводилася в початкових класах ЗОШ І—ІІІ ступенів № 2 м. Вишневого Київської області, № 225 м. Києва, № 18 с.м.т. Коцюбинське Київської області. Усього діагностикою було охоплено 365 учнів 1-4-х класів, 248 батьків і 72 вчителі.

Розуміння змісту й структури мовленнєвого етикету дітей молодшого шкільного віку, їхніх вікових психофізіологічних особливостей, виділення основних компонентів у структурі процесу виховання досліджуваного явища, аналіз науково-методичної літератури з проблем виховання дітей цієї вікової групи дали змогу визначити компоненти вихованості в них мовленнєвого етикету (когнітивний, емоційно-ціннісний, практично-діяльнісний), кожен із яких характеризувався такими найважливішими функціонально пов'язаними показниками:

- *когнітивний*: чітке і повне розуміння сутності основних понятійних реалій мовленнєвої етики; знання загальноприйнятих етикетних норм і правил уживання ситуативних лексем і фразем мовленнєвого етикету;

- *емоційно-ціннісний*: усвідомлення морально-ціннісного значення мовленнєвого етикету як регулятора комунікативного процесу; співвідношення мотивів «хочу» і «потрібно»; здатність до емоційного співпереживання, вербальної і невербальної взаємопідтримки; схильність до початків самоаналізу, самокритичності щодо особистісної «вихованості» і «невихованості»;

- *практично-діяльнісний*: відповідність знань про мовленнєвий етикет виробленим умінням і навичкам; сталість звички етикетної мовленнєвої поведінки під час спілкування; уміння об'єктивно, критично оцінити мовленнєву поведінку учасників комунікативного процесу з позиції особистішого усвідомлення етикетних норм.

Ступінь сформованості в дітей молодшого шкільного віку відповідних знань, соціальних почуттів (увічливість, доброзичливість, щирість, емпатія тощо), відносно стабільне виявлення умінь і навичок поводитися згідно з нормами і правилами мовленнєвого етикету, сталість проявів свідомості та мовленнєвої поведінки у різних ситуаціях спілкування виступали основними критеріями розподілу молодших школярів за чотирма рівнями вихованості мовленнєвого етикету: стабільно високим, стабільно середнім, фрагментарно нестабільним, стабільно низьким.

У результаті якісної і кількісної обробки здобутих емпіричних даних та їх аналізу було визначено рівні вихованості мовленнєвого етикету в дітей молодшого шкільного віку за когнітивним, емоційно-ціннісним і практично-діяльнісним компонентами.

Стабільно високий рівень виявлено у 17/4,7% досліджуваних, які продемонстрували відносно високий діапазон знань про мовленнєвий етикет, його комунікативний арсенал; усвідомлення і розуміння значущості етикетних мовленнєвих знань у соціумі; умотивованість і сталість етикетної мовленнєвої поведінки. Ці учні вміють самостійно оцінювати обґрунтовано розмірковувати про нормативність тих чи інших мовленнєвих вчинків; мають адекватні емоційні реакції і поведінкові дії на антиетикетні мовленнєві прояви навколишніх; здатні засобами мовленнєвого етикету підтримати іншого у скрутну хвилину; володіють початковими

навичками самоаналізу та самокритичності щодо особистішої «вихованості» і «невихованості».

Стабільно середній рівень є характерним для 118/32,3% молодших школярів, які нечітко розуміють семантику основних понять мовленнєвої етики, знають узвичаєні мовленнєві етикетні формули та правила їх використання, однак їхні етикетні мовленнєві вміння і навички на практиці характеризуються недостатньою стійкістю, обмеженістю, вибірковістю; розуміють суспільну значущість морально-етичних комунікативних норм, але інколи не усвідомлюють їх вагомості на особистішому рівні. Вони критично ставляться до «порушників» мовленнєвого етикету, виявляють бажання самостійно розібратися і дати оцінку мовленнєвій поведінці (власній чи інших комунікантів), проте більшість з них не вміють зіставляти, бачити і виділяти головне, розуміти взаємозв'язок зовнішньої форми і внутрішнього змісту, обґрунтовувати свій вибір. У цих школярів розвинено дійову емпатію; наявні ситуативні прояви самоаналізу і самокритичності.

Фрагментарно нестабільний рівень є типовим для 139/38,1% досліджуваних, які частково володіють мовленнєво-етикетними знаннями та інтуїтивно розуміють їх значущість; диференційовано послуговуються правилами мовленнєвого етикету. Цим дітям характерна невідповідність зовнішніх проявів мовленнєвої етикетної поведінки і внутрішніх спонук; у мовленнєвій поведінці вони орієнтуються більше не на свій розсуд, а на зовнішні чинники (суспільну думку, традиції тощо); уміють критично оцінити етикетну відповідність мовленнєвої поведінки інших, проте виявляють поблажливість, виправдання ненормативності своїх мовленнєвих дій; пасивно, нейтрально ставляться на практиці до порушників правил мовленнєвої етики; мають слабо розвинену здатність до співпереживання радісних емоцій, готовність підтримати іншого.

Стабільно низький рівень виявлено у 91/24,9% дитини молодшого шкільного віку. Досліджуваних вирізняють поверхові знання про мовленнєвий етикет; відверте небажання виконувати правила комунікативної поведінки, якщо ж ці етикетні приписи і виконувалися, то інертно, з повною байдужістю, незрозумінням їх суспільної й особистішої значущості. Цим учням характерна несформованість умінь об'єктивно, критично оцінити мовленнєву поведінку як свою, так й іншого учасника комунікативного процесу, індиферентне ставлення до асоціальних проявів у мовленнєвій поведінці оточуючих; душевна черствість, байдужість до радості й болю навколишніх; нездатність до самоаналізу або небажання вдаватися до самокритики. Інколи ці діти відверто демонстрували «знання» мовленнєвого антиетикету, асоціальну мовленнєву поведінку, агресивність.

Здобуті результати спонукають до висновку, що більшість молодших школярів володіють основними знаннями з мовленнєвої етики, однак ці знання дещо обмежені, засвоєні без усвідомлення суспільної значущості норм і правил мовленнєвого етикету, поза власним жигтевим досвідом, як правило, не відповідають їхнім реальним стосункам, тому не завжди супроводжуються відповідними емоційними реакціями і не виступають регулятором їхньої справжньої мовленнєвої поведінки у соціумі.

Другий етап констатувального експерименту ставив за мету дослідити сучасну практику виховання мовленнєвого етикету у дітей молодшого шкільного віку в умовах

сім'ї і школи: з'ясувати роль і потенційні можливості батьків і вчителів у вирішенні цієї проблеми (наявність певного рівня педагогічної підготовки, методи і засоби виховання тощо); проаналізувати зміст взаємодії вчителів і батьків у процесі виховання досліджуваного явища в дітей.

Аналіз і узагальнення відповідей батьків на запитання анкети, діагностичні бесіди з ними, цілеспрямовані спостереження дають підстави визначити 4 рівні педагогічної підготовки батьків до виховання мовленнєвого етикету в дітей молодшого шкільного віку: високий, середній, низький, дуже низький.

Високий рівень (63/25,4%): батьки, які відповідально ставляться до виховання у дітей мовленнєвого етикету як показника культури спілкування; педагогічно і раціонально застосовують методи і прийоми виховання, головними з яких є особистий приклад етикетної мовленнєвої поведінки, виховні бесіди; у спілкуванні з дитиною і між собою дотримуються основних норм культури української мови, правил мовленнєвого етикету. Представники цього рівня активно взаємодіють з учителями у вирішенні актуальних питань навчання і виховання своїх дітей.

Середній рівень (75/30,3%): батьки обізнані з моральними нормами спілкування, розуміють суспільну й особистішу важливість оволодіння дітьми правилами мовленнєвого етикету. Застосовують для цього різноманітні форми та методи, що ґрунтуються на засадах взаєморозуміння, такту. Водночас у таких сім'ях батьки, як правило, ідеалізують мовленнєву поведінку дитини, неадекватно реагують на зауваження щодо порушень їхніми дітьми норм і правил мовленнєвого етикету, або навпаки, - різко засуджують прояви антиетикету у мовленні, дають настанови і посилюють контроль за мовленнєвою поведінкою дитини.

Низький (86/34,6%): батьки нечітко розуміють важливість і необхідність виховання мовленнєвого етикету у своїх дітей. Через незнання або недооцінку закономірностей процесу виховання мовленнєвого етикету педагогічні дії батьків стихійні, безсистемні, непослідовні. У сімейному спілкуванні переважає авторитарний стиль, система «мовленнєвих табу», однак на практиці, залежно від своїх звичок, рис характеру, настрою, батьки не завжди дотримуються норм і правил увічливості, культури мовлення в цілому. Вони, як правило, поверхово ставляться до вимог і рекомендацій школи.

Дуже низький (24/9,7%): для таких сімей, як правило, характерним є незадовільний стан виховання дитини в цілому - вияв байдужості або агресії. Батьки не усвідомлюють необхідності виховання мовленнєвого етикету в дітей; не володіють необхідним мінімумом культури мовлення, педагогічних знань про методи і засоби виховання мовленнєвого етикету. У таких сім'ях наявний дефіцит міжособистісної комунікації; під час спілкування з дитиною і між собою в її присутності одні батьки епізодично дотримуються норм і правил мовленнєвого етикету, інші - неввічливі і нетактовні. Ці батьки, зазвичай, перекладають на школу відповідальність за процес і результати виховання; взаємодія з учителем має форму односторонніх вимог, претензій.

На основі здобутих емпіричних даних про стан сучасної практики виховання мовленнєвого етикету у дітей молодшого шкільного віку в умовах школи можна зробити висновок, що на практиці більшість учителів початкових класів спрямовують свою педагогічну діяльність на розв'язання суто навчальних проблем: навчити

основних норм і правил увчливості, виробити автоматичну звичку етикетної мовленнєвої поведінки; поповнити словниковий запас учнів формулами мовленнєвого етикету, обмежуючи таким чином виховний аспект освітньої мети. У перебігу бесід за круглим столом з'ясовано, що уявлення вчителів про свою позицію щодо виховання мовленнєвого етикету в дітей молодшого шкільного віку в сім'ї ще недостатньо визначені або ж спрощені, проте вони цілком усвідомлюють необхідність педагогічної підтримки сім'ї з метою створення умов для всебічного, повноцінного виховання мовленнєвого етикету в учнів. Однак, щоб упроваджувати основні форми її реалізації, здійснювати педагогізацію батьків з окресленої проблеми виховання, учителям необхідне відповідне науково-методичне забезпечення.

Аналіз здобутих даних констатувального етапу експерименту дав можливість виявити часткову обізнаність батьків і вчителів початкових класів щодо сутності поняття «мовленнєвий етикет» та методів ефективного виховання цього явища у молодших школярів; недостатнє налагодження роботи школи з сім'ями з метою надання їм допомоги у вихованні в дітей мовленнєвого етикету.

У третьому розділі - «**Оптимізація процесу виховання мовленнєвого етикету в дітей молодшого шкільного віку**» - визначено й експериментально перевірено ефективність теоретично обґрунтованих педагогічних умов оптимізації процесу виховання мовленнєвого етикету у дітей молодшого шкільного віку в сім'ї; розроблено методику з підвищення рівня вихованості досліджуваного явища в молодших школярів; висвітлено процедуру проведення формувального етапу експерименту; проаналізовано результати дослідження.

Зважаючи на результати констатувального етапу експерименту, ми припускали, що сім'я зможе оптимізувати процес виховання мовленнєвого етикету в дітей молодшого шкільного віку за таких педагогічних умов: формування системи знань учнів 1-4-х класів про мовленнєвий етикет, перетворення загальноприйнятих морально-етичних норм і правил мовленнєвого етикету в особисті морально-етичні потреби і переконання, які визначають комунікативні якості та мовленнєву поведінку дітей; підвищення педагогічної грамотності батьків із досліджуваної проблеми; забезпечення здорової морально-етичної атмосфери виховання молодших школярів у сім'ї; надання практичної значущості проблемі виховання мовленнєвого етикету в молодших школярів у системі навчально-виховної і просвітницької діяльності школи.

Мета формувального етапу експерименту полягала у забезпеченні окреслених педагогічних умов оптимізації процесу виховання мовленнєвого етикету у дітей молодшого шкільного віку в сім'ї. Вона конкретизувалася підіпіями, які були спрямовані на формування в 182 учнів експериментальних класів ЗОШ І-ІІІ ступенів № 2 м. Вишневого Київської області, № 225 м. Києва, № 18 с.м.т. Коцюбинське Київської області кожного з трьох визначених компонентів досліджуваного явища: когнітивного, емоційно-ціннісного, практично-діяльнісного.

Для підвищення ефективності організації й управління цілеспрямованим педагогічним процесом було розроблено модель оптимізації процесу виховання мовленнєвого етикету у дітей молодшого шкільного віку в сім'ї, змістові характеристики й етапи розвитку якої показано на рис. 1.

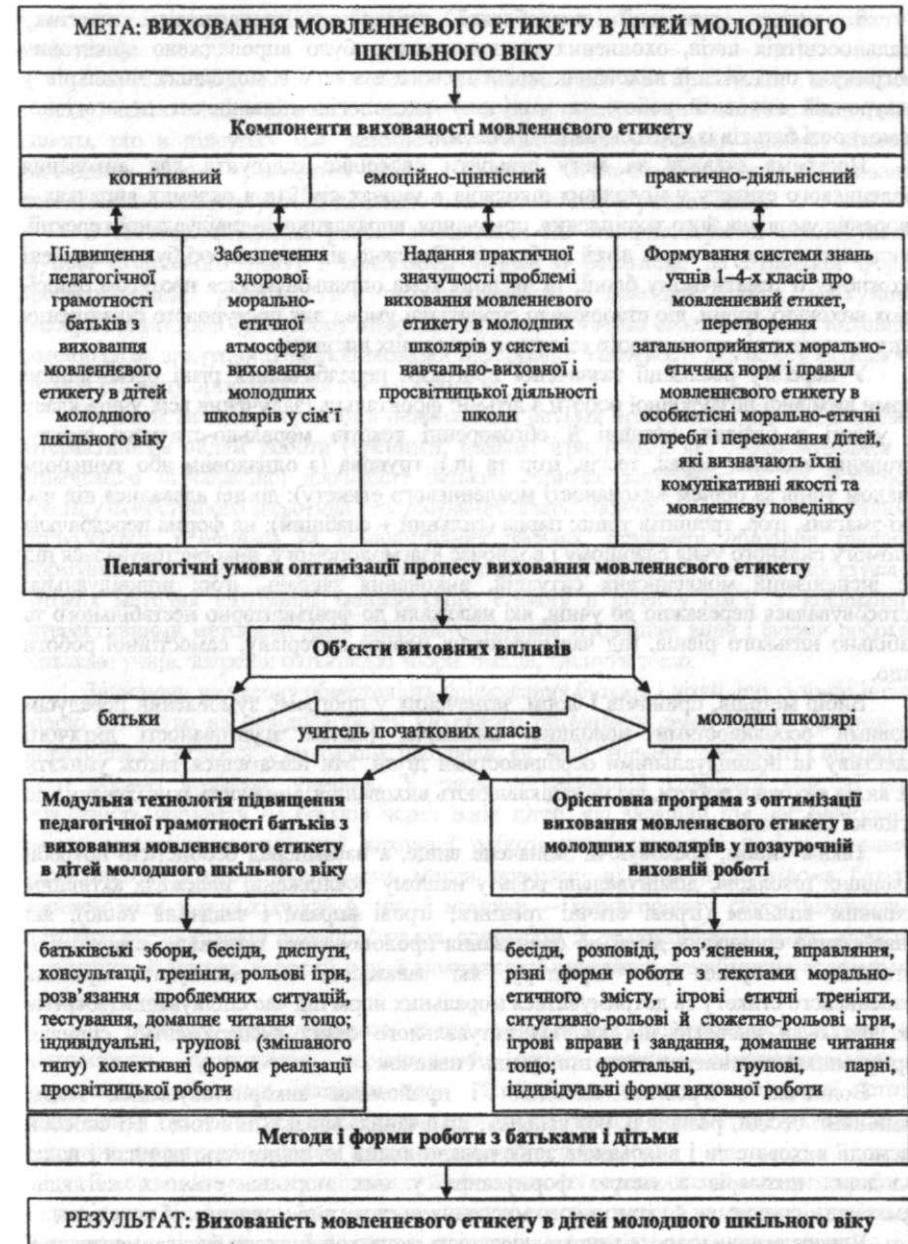

Рис. 1. Модель оптимізації процесу виховання мовленнєвого етикету у дітей молодшого шкільного віку в сім'ї

З метою реалізації розробленої моделі у педагогічну практику загальноосвітніх шкіл, охоплених експериментом, було впроваджено орієнтовну програму з оіггімізації виховання мовленнєвого етикету в молодших школярів у позаурочній виховній роботі та модульну технологію підвищення педагогічної грамотності батьків із досліджуваної проблеми.

Програма ставила за мету створити своєрідне підґрунтя для виховання мовленнєвого етикету у молодших школярів в умовах сім'ї (а в окремих випадках - створення умов для його закріплення, привчання, вправлення, індивідуальної корекції, можливість вплинути через дітей на батьків). Залежно від завдань, які були визначені у кожному її тематичному блоці, та чи інша тема опрацьовувалася протягом однієї-трьох виховних годин, що створювало сприятливі умови для поступового підвищення рівня вихованості мовленнєвого етикету в молодших школярів.

У перебігу реалізації зазначеної програми передбачалися різні організаційні форми виховної позаурочної роботи з дітьми: фронтальна (залучення всіх учнів класу до участі в бесідах, читанні й обговоренні текстів морально-етичного змісту, виконанні завдань, вправ, тестів, ігор та ін.); групова (з однаковим або змішаним складом учнів за рівнем вихованості мовленнєвого етикету): до неї вдавалися під час міні-змагань, ігор, тренінгів тощо; парна (сильний + слабший): ця форма передбачала допомогу сильного учня слабшому і водночас взаємодопомогу, використовувалася під час інсценізацій мовленнєвих ситуацій, виконання завдань, ігор; індивідуальна: застосовувалася переважно до учнів, які належали до фрагментарно нестабільного та стабільно низького рівнів, під час пояснення нового матеріалу, самостійної роботи тощо.

Вибір методів, прийомів і форм, зазначених у програмі, зумовлений передусім віковими особливостями молодших школярів, рівнем згуртованості дитячого колективу та індивідуальними особливостями дітей. Ми намагалися також уникати тих видів виховної роботи, які не зацікавлюють вихованців, знижують їхнє бажання до активної співпраці.

Таким чином, враховуючи зазначене вище, а насамперед особистіші потреби молодших школярів, домінуюча роль у нашому дослідженні належала активним виховним впливам (ігрові етичні тренінги, ігрові вправи і завдання тощо), які ненав'язливо спонукали дітей до опанування пропонованого матеріалу, створювали мотивацію позбутися рис характеру, які заважають їм виконувати правила мовленнєвого етикету та дотримуватися моральних норм під час спілкування (зокрема тих, що були виявлені під час констатувального етапу експерименту), сприяли формуванню мовленнєвих етикетних умінь і навичок.

Водночас з ігровими методами і прийомами використовувалися також традиційні: бесіди, розповіді, роз'яснення, привчання, вправлення тощо. Ці способи взаємодії вихователів і вихованців здійснювали вплив на свідомість, почуття і волю молодших школярів з метою формування у них морально-етичних поглядів, переконань, спонукали до критичного мислення та етикетної мовленнєвої поведінки.

Упровадження у просвітницьку діяльність початкової школи експериментальної модульної технології підвищення педагогічної грамотності батьків з виховання мовленнєвого етикету в дітей молодшого шкільного віку ставило за мету покращити

теоретичну і практичну підготовленість батьків до виховання мовленнєвого етикету у своїх дітей.

Розробка модульної технології здійснювалася на принципах системного підходу, згідно з яким засвоєння одного модуля є передумовою якісного опанування іншого, що в підсумку має забезпечити формування у батьків цілісної системи необхідних знань, практичних умінь і навичок оптимальних способів виховання мовленнєвого етикету у дітей молодшого шкільного віку в умовах сім'ї.

В експериментальній роботі з батьками ми використовували індивідуальні, групові (змішаного типу) і колективні форми її реалізації. За будь-якої форми просвітницької роботи її результативність залежала від урахування експериментатором (учителем) інтересів, проблем і потреб сімей із різним виховним потенціалом, значущості запропонованої інформації, залежності характеру активності батьків від виду організованої діяльності та ін.

З-поміж методів і прийомів педагогізації батьків пріоритетна роль відводилася інтерактивним видам роботи (тренінги, рольові ігри тощо), які спрямовувалися на стимуляцію пізнавальної діяльності батьків; сприяли залученню їх до активного процесу самостійного засвоєння і застосування знань; спонукали бути демократичними, спілкуватися з іншими на гуманістичних засадах, приймати обдумані рішення; формували критичне мислення; виключали авторитарність і примусовість, нав'язування готових методик виховання мовленнєвого етикету в дітей у сім'ї. У поєднанні з інтерактивними методами нами використовувалися традиційні види і форми роботи з батьками учнів, зокрема: батьківські збори, бесіди, диспути тощо.

Зважаючи на часову обмеженість спілкування батьків і дітей, що тією чи іншою мірою вплинуло на невідповідність виховного потенціалу сімей і рівні вихованості мовленнєвого етикету в молодших школярів, як засіб спільної діяльності і виховання було обрано домашнє читання. У такій організованій співпраці вчителі мали можливість впливати на батьків через їхніх дітей, які засвоїли під час опанування змісту програми позаурочної виховної роботи певні моральні норми і правила мовленнєвого етикету і природно могли доводити ці вимоги до відома батьків, переконувати у необхідності в них, і навпаки, - активізуючи і скоординуючи у потрібне русло виховні потенції батьків, спонукати їх до поглиблення знань дітей про мовленнєвий етикет, корекції їхньої мовленнєвої поведінки, запобігання асоціальним проявам у ній.

У перебігу формувального етапу дослідження здійснювалася педагогічна діагностика; проводився порівняльний аналіз даних констатувального і формувального етапів експерименту. Здобуті результати засвідчили істотне підвищення тих чи інших показників вихованості мовленнєвого етикету в молодших школярів, позитивні зрушення у виховній діяльності батьків.

З метою з'ясування доцільності й ефективності впровадженої методики роботи з підвищення рівнів вихованості мовленнєвого етикету в дітей молодшого шкільного віку та оптимізації процесу сімейного виховання з досліджуваного напрямку нами було проведено контрольні зрізи, зміст і форма яких були ідентичними діагностичному вивченню зазначеного явища на початку дослідження.

На першому етапі заключного зрізу вимірювався рівень вихованості мовленнєвого етикету в дітей молодшого шкільного віку за показниками кожного з визначених нами компонентів. Встановлено, що в експериментальних класах завдяки впровадженій орієнтовній програмі рівень вихованості мовленнєвого етикету в молодших школярів зазнав суттєвих позитивних зрушень (рис. 2).

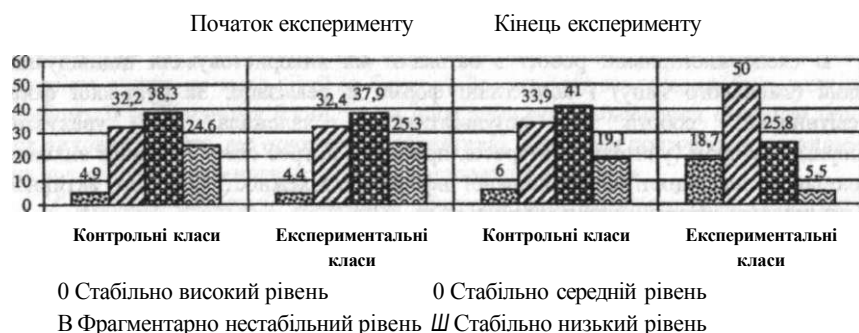

Рис. 2. Рівні вихованості мовленнєвого етикету в молодших школярів до початку формувального етапу експерименту та після його завершення, %

Порівняння здобутих результатів констатувального та формувального етапів експерименту дало змогу зафіксувати динаміку змін, які відбулися у кількісному розподілі досліджуваних за рівнями вихованості мовленнєвого етикету в них. Так, в експериментальних класах вона становила: для стабільно високого рівня 18,7% - 4,4% = + 14,3%; для стабільно середнього - 50% - 32,4% = + 17,6%; для фрагментарно нестабільного - 25,8% - 37,9% = - 12,1%; для стабільно низького - 5,5% - 25,3% = - 19,8%; у контрольних класах динаміка рівнів вихованості мовленнєвого етикету мала такий вигляд: стабільно високий рівень - 6% - 4,9% = + 1,1%; стабільно середній рівень - 33,9% - 32,2% = + 1,7%; фрагментарно нестабільний - 41% - 38,3% = - 2,7%; стабільно низький рівень - 19,1% - 24,6% = - 5,5%. Простежуючи динаміку цих змін, можемо констатувати, що в контрольних класах вони були спричиненими, на нашу думку, посиленою увагою до вивчення теоретико-методичної бази виховання мовленнєвого етикету в дітей молодшого шкільного віку у системі початкової мовної освіти. Натомість аналіз результатів в експериментальних класах показав, що молодші школярі, порівняно зі своїми ровесниками, значно розширили діапазон знань про мовленнєвий етикет, його вербальні і невербальні засоби, значущість і доречність уживання формул увічливості на основі адекватності монологічних і діалогічних висловлювань, ситуацій спілкування, зорієнтованості на співрозмовника тощо.

Наступний етап перевірки результативності проведеної експериментально-дослідної роботи виявив позитивні зміни у виховних пріоритетах батьків щодо підвищення їхньої обізнаності стосовно досліджуваного явища, оволодіння

доцільними гуманістичними методами і прийомами його виховання. Здобуті результати контрольних зрізів дають можливість зафіксувати динаміку змін, що відбулися у кількісному розподілі батьків експериментальних груп за рівнем підготовленості до виховання мовленнєвого етикету: на 25% збільшилася кількість батьків високого рівня, на 12,95% - середнього рівня, на 28,2% зменшилося представників низького рівня. Вагомим результатом упровадженої технології вважаємо відсутність батьків, педагогічна грамотність яких у досліджуваному напрямі характеризувалася б дуже низьким рівнем.

Таким чином, підсумкові діагностичні зрізи засвідчують високу вірогідність висунутої в дослідженні гіпотези і дають можливість стверджувати, що проведена експериментально-дослідна робота позитивно вплинула на виховання мовленнєвого етикету в дітей молодшого шкільного віку, оптимізувала цей процес в умовах сім'ї. Підтвердженням цього є статистичні дані, зафіксована динаміка підвищення вихованості мовленнєвого етикету в дітей до початку формувального етапу експерименту і після його завершення; позитивні відгуки батьків і вчителів.

Здобуті результати експериментально-дослідної роботи дали підстави для таких узагальнень і висновків:

1. Вивчення стану дослідження проблеми виховання мовленнєвого етикету в цілому засвідчило, що теоретичні й концептуальні розробки вітчизняних і зарубіжних науковців стосуються лише окремих аспектів зазначеної проблеми. Недостатньо вивченими залишаються питання щодо характеристики особливостей мовленнєвого етикету молодших школярів, а також чинників, які впливають на його виховання.

Аналіз і зіставлення дефініцій поняття «мовленнєвий етикет»; дослідження його основних аспектів; характеристика психофізіологічних особливостей розвитку молодших школярів; виділення основних компонентів у структурі процесу виховання досліджуваного явища дали можливість визначити сутність поняття «мовленнєвий етикет дітей молодшого шкільного віку» як сукупність вербальних і невербальних засобів увічливості, уживаних відповідно до національно специфічних правил мовленнєвої етикетної поведінки, які ґрунтуються на дотриманні моральних норм, відповідності внутрішніх моральних спонук і переконань дитини. Визначено, що основними структурними складовими мовленнєвого етикету є: форми (монологічна, діалогічна); функції (заклична, чемна, волевиявлення та ін.); моральні норми (чуйність, коректність, тактовність тощо); засоби (вербальні і невербальні); мовленнєві ситуації (звертання, привітання, прощання, вітання, подяка та ін.).

2. Визначено компоненти вихованості мовленнєвого етикету в дітей молодшого шкільного віку (когнітивний, емоційно-ціннісний, практично-діяльнісний). Розроблено критерії вимірювання досліджуваного явища: ступінь сформованості відповідних знань, соціальних почуттів (увічливість, щирість, емпатія тощо), відносно стабільне виявлення умінь і навичок поводитися згідно з нормами і правилами мовленнєвого етикету, сталість проявів свідомості та мовленнєвої поведінки у різних ситуаціях спілкування. Характеристику критеріїв забезпечували функціонально пов'язані показники, які стали основою для розподілу молодших школярів за чотирма рівнями вихованості мовленнєвого етикету в них: стабільно високий (4,7%), стабільно

середній (32,3%). фрагментарно нестабільний (38,1%), стабільно низький (24,9%).

3. Здійснено аналіз сучасної практики виховання мовленнєвого етикету у дітей молодшого шкільного віку в сім'ї, з'ясовано роль і потенційні можливості батьків у вирішенні досліджуваної проблеми.

Результати констатувальних зрізів засвідчили, що сучасний процес виховання мовленнєвого етикету в молодших школярів у сім'ї не забезпечує належного рівня вихованості цього явища в дітей. З'ясовано, що причинами низького відсотку респондентів зі стабільно високим рівнем вихованості мовленнєвого етикету є: недостатній рівень педагогічної підготовки батьків до виховання мовленнєвого етикету у своїх дітей (лише у 25,4% батьків зафіксовано високий рівень, решту становили батьки з середнім - 30,3%, низьким - 34,6% та дуже низьким - 9,7% рівнями виховного потенціалу); недостатнє налагодження роботи школи з сім'ями з метою надання їм допомоги у вихованні мовленнєвого етикету в дітей.

Дослідження сучасної практики виховання мовленнєвого етикету в учнів 1-4-х класів свідчать, що визначені виховні впливи і педагогічні можливості, характерні для сімейного і шкільного виховання, взаємодоповнюють, а в окремих випадках, і взаємореґулюють одна одну, забезпечують цілісність і повноту цього процесу.

4. Визначено, теоретично обґрунтовано й експериментально апробовано такі педагогічні умови підвищення ефективності процесу виховання мовленнєвого етикету в дітей молодшого шкільного віку: формування системи знань учнів 1-4-х класів про мовленнєвий етикет, перетворення загальноприйнятих морально-етичних норм і правил мовленнєвого етикету в особистісні морально-етичні потреби і переконання, які визначають комунікативні якості та мовленнєву поведінку дітей; підвищення педагогічної грамотності батьків із досліджуваної проблеми; забезпечення здорової морально-етичної атмосфери виховання молодших школярів у сім'ї; надання практичної значущості проблемі виховання мовленнєвого етикету в молодших школярів у системі навчально-виховної і просвітницької діяльності школи.

У процесі забезпечення обґрунтованих педагогічних умов використовувався широкий комплекс методів, прийомів і форм, які сприяли розвитку і поглибленню знань молодших школярів про мовленнєвий етикет як соціально-лінгвістичне явище; стимулювали у них розуміння значущості знань норм і правил мовленнєвої етики у процесі міжособистісного спілкування, усвідомлення своєї комунікативної ролі; спонукали учнів до самоаналізу, самокорекції і подальшого проектування своєї мовленнєвої поведінки на гуманістичних засадах, ціннісного етикетного ставлення до адресата мовлення тощо.

5. Розроблено модель оптимізації процесу виховання мовленнєвого етикету у дітей молодшого шкільного віку в сім'ї. Її реалізація здійснювалася шляхом упровадження у позаурочну виховну роботу загальноосвітніх шкіл орієнтовної програми з проблеми дослідження та експериментальної модульної технології підвищення педагогічної грамотності батьків з виховання мовленнєвого етикету в дітей, результативність й ефективність яких підтверджуються даними проведеного статистичного аналізу. Встановлено, що кількість молодших школярів експериментальних класів, для яких характерний стабільно високий рівень вихованості мовленнєвого етикету, збільшилася до 18,7%, стабільно середнього рівня -

50%, до 25,8% зменшилася кількість дітей, що перебували на фрагментарно нестабільному рівні, і до 5,5% - на стабільно низькому рівні досліджуваного явища.

Дисертаційне дослідження не претендує на повноту і завершеність розв'язання порушеної проблеми, а відкриває напрями щодо подальших наукових пошуків у теорії і методиці виховання. Перспективними, на нашу думку, можуть бути дослідження, пов'язані з екстраполяцією здобутих результатів на інші вікові групи дітей, зважаючи на особливості їхнього психофізіологічного й індивідуального розвитку (можливо, з конкретизацією типу сім'ї), а також завдань, що висуваються сучасною педагогічною наукою.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях:

1. Кузьмич О. А. Використання іошанівних форм звертання дітей до батьків у виховній діяльності сучасної сім'ї / О. А. Кузьмич // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: зб. наук, праць. - Житомир : ЖДУ ім. І. Франка, 2005. - Вил. 7. - С. 171-174.

2. Кузьмич О. А. Особливості виховання мовленнєвого етикету у дітей молодшого шкільного віку в сім'ї / О. А. Кузьмич // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук, праць. - К., 2005. - Вип. 8, кн. 1. - С. 274-278.

3. Кузьмич О. А. Сутність і структура мовленнєвого етикету дітей молодшого шкільного віку / О. А. Кузьмич // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: зб. наук, праць. - К, 2006. - Вип. 9, кн. 1. - С. 204-210.

4. Кузьмич О. А. Діагностика рівня вихованості мовленнєвого етикету в дітей молодшого шкільного віку / О. А. Кузьмич // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: зб. наук, праць. - Кам'янець-Подільський, 2007. Ви, 1.10, кн. 1.-С. 168-175.

5. Кузьмич О. А. Формування етикетних знань і вмінь у молодших школярів / О. А. Кузьмич // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Педагогіка. Соціальна робота». - 2007. - № 12. - С. 31-33.

6. Кузьмич О. А. Діагностика сучасної практики виховання мовленнєвого етикету в молодших школярів у сім'ї / О. А. Кузьмич // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук, праць / Ін-т проблем виховання АПН України. - К, 2008. - Вип. 12, кн. II. - С. 259-265.

7. Кузьмич О. А. Орієнтовна програма виховання мовленнєвого етикету у молодших школярів / О. А. Кузьмич // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія «Педагогіка і психологія». - 2009. - Вип. 26. - С. 297-302.

Інші публікації:

8. Кузьмич О. А. Виховання мовленнєвої культури дітей молодшого шкільного в умовах сучасної сім'ї / О. А. Кузьмич // Січневі педагогічні читання : методологія, теорія та практика підвищення якості освіти на сучасному етапі. - Сімферополь : Кримське навчально-педагогічне державне видавництво, 2005. - С. 186-190.

9. Кузьмич О. А. Формування мовленнєвого етикету у молодших школярів у

системі початкової мовної освіти / О. А. Кузьмич // Проблеми формування мовної особистості учнів середніх загальноосвітніх закладів : зб. наук, праць. - Рівне, 2006. — С. 98-101.

10. Кузьмич О. А. Теоретичні аспекти виховання мовленнєвого етикету у дітей молодшого шкільного віку з сім'ї / О. А. Кузьмич // Січневі педагогічні читання: актуальні проблеми модернізації освітнього процесу. - Сімферополь : Кримське навчально-педагогічне державне видавництво, 2006. - С. 249-252.

11. Кузьмич О. А. Сім'я як основне виховне мовленнєвокультурне середовище дітей молодшого шкільного віку / О. А. Кузьмич // Січневі педагогічні читання: національні та загальнолюдські цінності освіти в полікультурному суспільстві (історія та сучасність). - Сімферополь : Кримське навчально-педагогічне державне видавництво, 2007. - С. 38-41.

12. Кузьмич О. А. Діагностика сучасної практики виховання мовленнєвого етикету в початковій школі / О. А. Кузьмич // Сучасний учитель початкових класів як вихователь : матеріали IV Міжрегіональної наук.-практ. конф. - Бар ; Вінниця ; Глухів ; Хмельницький, 2008. - С. 203-207.

13. Кузьмич О. А. Організаційно-педагогічні умови оптимізації виховання мовленнєвого етикету в молодших школярів у сім'ї / О. А. Кузьмич // Січневі педагогічні читання : гармонізація культурно-освітнього середовища як педагогічна проблема. - Сімферополь : Кримське навчально-педагогічне державне видавництво, 2008. - С. 134-137.

14. Кузьмич О. А. Казка як засіб виховання мовленнєвого етикету в молодших школярів у сім'ї / О. А. Кузьмич // Класний керівник. - 2008. - № 23 (35). - С. 9-21.

15. Кузьмич О. А. Підвищення педагогічної майстерності батьків у вихованні мовленнєвого етикету в молодших школярів / О. А. Кузьмич // Шкільна бібліотека. - 2009. - № 13-14 (145-146). - С. 21-41.

АНОТАЦІЯ

Кузьмич О.А. Виховання мовленнєвого етикету у дітей молодшого шкільного віку в сім'ї. - Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук зі спеціальності 13.00.07 - теорія і методика виховання. - Інститут проблем виховання АПН України, Київ, 2010.

У дисертації досліджено актуальну і недостатньо розроблену педагогічною наукою й освітянською практикою проблему виховання мовленнєвого етикету у дітей молодшого шкільного віку в сім'ї. На основі аналізу наукових джерел виділено основні аспекти мовленнєвого етикету; з'ясовано сутність поняття «мовленнєвий етикет дітей молодшого шкільного віку»; обґрунтовано роль сім'ї у вихованні досліджуваного явища в молодших школярів. Визначено й охарактеризовано критерії, компоненти і показники вихованості мовленнєвого етикету в молодших школярів, виявлено рівні вихованості досліджуваного явища в них; досліджено сучасну практику виховання мовленнєвого етикету в учнів 1-4-х класів в умовах сім'ї. Розроблено модель оптимізації процесу виховання мовленнєвого етикету у дітей

молодшого шкільного віку в сім'ї. Її реалізація здійснювалася шляхом упровадження у позаурочну виховну роботу загальноосвітніх шкіл орієнтовної програми з проблеми дослідження та експериментальної модульної технології підвищення педагогічної грамотності батьків з виховання мовленнєвого етикету в дітей, результативність й ефективність яких підтверджуються даними проведеного статистичного аналізу.

Ключові слова: виховання, сім'я, діти молодшого шкільного віку, мовленнєвий етикет, етикетна мовленнєва поведінка.

АННОТАЦІЯ

Кузьмич О. А. Воспитание речевого этикета у детей младшего школьного возраста в семье. - Рукопись.

Диссертация на соискание учёной степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.07 - теория и методика воспитания. - Институт проблем воспитания АПН Украины, Киев, 2010.

Диссертационная работа посвящена теоретико-экспериментальному исследованию проблемы воспитания речевого этикета у детей младшего школьного возраста в семье. На основе анализа научных источников выделены главные аспекты речевого этикета; определена сущность понятия «речевой этикет детей младшего школьного возраста»; обоснована роль семьи в воспитании речевого этикета у младших школьников. В процессе изучения проблемы разработана методика констатирующего этапа диссертационного исследования; определены критерии, компоненты и показатели уровня воспитанности речевого этикета у детей младшего школьного возраста; изучено современную практику воспитания изучаемого психолого-педагогического явления в учениках начальных классов в условиях семьи.

Результаты констатирующих срезов, проведённых в общеобразовательных школах г.Киева и Киевской области, засвидетельствовали, что современная практика семейного и отчасти школьного воспитания не обеспечивает надлежащего уровня воспитанности речевого этикета у младших школьников. Установлено, что причинами этого являются: ненадлежащий уровень педагогической подготовки родителей к воспитанию речевого этикета у своих детей (только у 25,4% родителей зафиксирован высокий уровень, у 30,3% - средний, у 34,6% - низкий, у 9,7% - очень низкий), а также недостаточная налаженность работы школы с семьями с целью предоставления им помощи в процессе воспитания речевого этикета у детей.

Учитывая результаты констатирующего этапа эксперимента, мы предполагали, что семья сможет оптимизировать воспитание речевого этикета у детей младшего школьного возраста при таких педагогических условиях: формирование системы знаний учеников 1-4-х классов о речевом этикете, преобразование общепринятых нравственно-этических норм и правил речевого этикета в личностные нравственно-этические потребности и убеждения детей, которые определяют их коммуникативные качества и речевое поведение; повышение педагогической грамотности родителей в области проблемы, которая исследуется; обеспечение здоровой морально-этической атмосферы воспитания в семье; придание практической значимости проблеме воспитания речевого этикета у младших школьников в системе образовательно-воспитательной и просветительской деятельности школы.

С целью экспериментальной апробации целесообразности теоретически обоснованных педагогических условий был проведён формирующий этап экспериментально-исследовательской работы, в основу которого полагалась разработанная нами модель оптимизации процесса воспитания речевого этикета у детей младшего школьного возраста в семье. Основными составляющими модели были определены: цель, компоненты воспитанности речевого этикета, педагогические условия оптимизации процесса воспитания речевого этикета, объекты воспитательных влияний, методы и формы работы с родителями и детьми, результат. Её реализация осуществлялась путём внедрения во внеурочную воспитательную деятельность начальной школы ориентировочной программы по оптимизации воспитания речевого этикета у младших школьников и экспериментальной модульной технологии повышения педагогической грамотности родителей по воспитанию исследуемого явления у детей младшего школьного возраста.

В процессе экспериментальной работы использовался широкий арсенал методов и приёмов, которые способствовали расширению знаний детей о речевом этикете, стимулировали их соблюдать нормы и правила вежливого общения: беседы, упражнения, инсценировки, игровые этические тренинги, чтение и слушание литературных произведений морально-этического содержания и др.

Эффективность и целесообразность разработанных условий подтверждается повышением уровня воспитанности речевого этикета у детей младшего школьного возраста, а также повышением теоретической и практической подготовки родителей к воспитанию этого значимого психолого-педагогического явления у своих детей.

Ключевые слова: воспитание, семья, дети младшего школьного возраста, речевой этикет, этикетное речевое поведение.

ANNOTATION

Kuzmich O. A. Upbringing of speech etiquette in primary school children in a family. - Manuscript

Thesis for obtaining the degree of Ph.D. in education in specialty 13.00.07 - Theory and Methods of Education. - Problem Upbringing Institute APS of Ukraine, Kyiv, 2010.

The thesis examined the actual and not enough elaborated by pedagogical science and educational practice the problem of upbringing speech etiquette in primary school children in a family. Basing on the analysis of scientific sources highlighted the main aspects of speech etiquette; cleared up the peculiarities of content and structure of the concept of "speech etiquette primary school children", substantiated the role of family in the upbringing of the investigated phenomena in the younger pupils. Elaborated the criterion, components and indices of speech etiquette levels in primary school children, studied the current practice of training its pupils in the 1-4 forms in family and school. Defined and experimentally verified the effectiveness and appropriateness of theoretically grounded pedagogical methods and conditions under which the family can optimize the process of speech etiquette education in children. Proposed and tested the system of optimization training speech etiquette in primary school children in the family.

Key words: upbringing, family, primary school children, speech etiquette, etiquette speech behave our.

Підписано до друку 26.11.2009 р. Формат 60x90/16.

Ум. друк. арк. 0,9. Обл.-вид. арк. 0,9.

Тираж 100. Зам. 49.

«Видавництво "Науковий світ"»®
Свідоцтво ДК № 249 від 16.11.2000 р.
м. Київ, вул. Боженка, 17, оф. 414.
200-87-13, 200-87-15, 8-050-525-88-77